Mevlânâ ve Goethe

Senail Özkan

ÖTÜKEN

Senaİl Özkan; 21. 10. 1955 tarihinde Gümüşhane'de doğdu. İlk ve orta tahsilini Gümüşhane'de yaptı. 1974'te başladığı *Hacettepe Üniversitesi Elektronik Mühendisliği* bölümünden 1978'de ayrılarak Almanya'ya gitti. 1979-1985 yıllarında *Bonn Üniversitesi*'nde *Felsefe, Alman Edebiyatı ve Sosyoloji* okudu. Üç yıl tekstil ticareti yaptı. Uzun yıllar Federal Almanya'nın Köln ve Bonn şehirlerinde yeminli tercümanlık yaptı. 1998 yılında Türkiye'ye döndü. Hâlen İstanbul'da oturmakta, felsefeci, yazar ve mütercim olarak hayatını devam ettirmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır. Goethe'den yaptığı şerhli *Doğu-Batı Divanı* tercümesiyle Türkiye Yazarlar Birliği'nin 2009 *Çeviri Ödülü*'nü aldı. *Doğu-Batı Divanı* tercümesi ve diğer tercümelerinin yanısıra kaleme aldığı telif eserleriyle Türk kültürüne sağladığı katkıdan dolayı 2015 yılında *Star* gazetesi tarafından verilen *Necip Fazıl Kısakürek Ödülü*'ne layık görüldü. Ötüken Neşriyat'taki telif eserleri şunlardır: *Nietzsche: Kaplan Sırtında Felsefe* (2004), *Schopenhauer / Paradokslar Üzerinde Raks* (2006), *Aşk ve Akıl / Doğu ve Batı*, (2006), *Mevlana ve Goethe* (2006), *Söz Bir Yelpazedir* (2010), *Ölüm Felsefesi: Mısır'da, Upanişadlar'da, Budizm'de ve Hıristiyanlık'ta* (2013). Tercümeleri şunlardır: Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş, Mevlana Celaleddin Rumi/Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eser*i (1999); Annemarie Schimmel, *Muhammed İkbal, Peygamberane bir şair ve filozof*; Annemarie Schimmel, *Yunus Emre İle Yollarda*, (1999), Annemarie Schimmel, *Şark Kedisi* (2009), Johann Wolfgang von Goethe, *Doğu - Batı Divanı* (2009), Joseph von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi I*. (TTK Yayınları, 2011), Katharina Mommsen, *Goethe ve İslâm* (2012), Johann Wolfgang von Goethe, *Genç Werther'in Istırapları* (2014), Katharina Mommsen, *Goethe ve Dünya Kültürleri* (2015).

In Memoriam
Annemarie Schimmel
(1922–2003)

İçindekiler

Önsöz.....11

I. Bölüm

Goethe'nin Doğu Batı Divanı'nda
Mevlânâ Celâleddin Rûmî

a. İntibâlar.....19
b. Goethe'nin Rûmî'nin Şiiriyle Tanışması.....33
c. Mistik Bir Yorum.....50
d. Bir Mecâzın Macerası -Rûmî ve Goethe'de Mistik Aşk-.....58

II. Bölüm

Aşk Felsefesi

a. Ney ve Vuslat.....87
b. Aşkın Teolojik Yorumu.....94
c. Dinle Ney'den.....119

Sonsöz yerine.....149

III. Bölüm

Ekler

Ek: 1.....153
Ek: 2.....162
Ek: 3.....164
Ek: 4.....166

Bibliyografya.....178

İndeks.....182

Önsöz

Goethe'nin klasik İslâm şairleri ve düşünürleri hakkındaki düşüncelerini öteden beri merak etmişimdir. 1980 yılında lisan kurslarını ikmal edip felsefe, Alman edebiyatı ve sosyoloji okumak üzere Bonn Üniversitesi'ne kayıt yaptırdığımda, ister istemez üniversite kütüphanesinde evvelâ bizim edebiyatımızla ilgili kaynakları araştırmaya başladım. Hem felsefe bölümü kütüphanesinde, hem de Alman edebiyatı kütüphanesinde karşılaştığım manzara kelimenin tam anlamıyla kahrediciydi; her iki kütüphanede de Türk edebiyatı ve düşüncesiyle ilgili kitap sayısı üçü-beşi geçmiyordu. Gerçi Otto Spies Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye* adlı romanını, Annemarie Schimmel Yakup Kadri'nin *Nur Baba* adlı romanını ve bazı hikâyeleri tercüme etmişlerdi, lâkin onlar da kütüphanede bulunmuyordu. Bulabildiğim sadece İbn Sînâ'nın *Kanun* adlı eserinin Almanca tercümesi ile Hammer'in Fazlî'den tercüme ettiği *Gül ü Bülbül*, ve bir de H. Wilfrid Brand'ın *Die Pforte des Glücks* (Mutluluk Kapısı) başlığı altında topladığı toplam 45 hikâyeden müteşekkil bir hikâye antolojisinden ibaretti. Asıl şaşırtıcı olansa şuydu: Afrika'nın, Güney Amerika'nın adını dahi duymadığımız ülkelerinin bir edebiyat köşeleri vardı kütüphanede, ama Türk edebiyatının adı dahi yoktu. Oysa Goethe'nin de hocası olan klasik Alman edebiyatının önde gelen isimlerinden Herder, ısrarla, milletleri tanımanın yegâne yolunun onların şiir ve edebiyatlarını tanımak olduğunu söylüyordu.

İşte bu psikolojiyle derslere devam ederken bir gün Bonn'daki büyük bir kitapçıda Annemarie Schimmel'ın *Rumi, Ich bin Wind und du bist Feuer, Leben und Werk des großen Mystikers (Rûmî,* Ben Rüzgârım Sen Ateş, Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eseri) başlıklı eserine rastladım. Kitabı satın alıp bir nefeste okuduktan sonra, hatırladığım kadarıyla, o hafta kitabın müellifiyle tanışma imkânı buldum. Schimmel ile ilk görüşmemizde uzun uzun bu mevzuları konuştuk; Osmanlı Türk edebiyatının neden pek umursanmadığını ve Türk edebiyatı hakkındaki önyargıların nereden kaynaklandığını anlattıktan sonra sözü Goethe'nin *Doğu Batı Divanı*'na getirdi ve tüm sorularımın cevabının bu Divan'da mevcut olduğunu söyledi. İtiraf edeyim ki o güne kadar *Doğu Batı Divanı*'nın adını dahi duymamıştım. O gün Schimmel, *Doğu Batı Divanı*'nı daha iyi anlayabilmem için öncelikle hocası Hans Heinrich Schaeder'in *Goethes Erlebnis des Ostens* (Goethe'nin Şark'ı Duyuşu) başlıklı kitabını okumamı tavsiye etti ve ayrılırken de bana kendi kitaplığında bulunan bu eseri ödünç verdi.

O günlerde edindiğim *West-östlicher Divan*'ı (Doğu Batı Divanı'nı) Schaeder'in kitabı refakatinde okumaya çalıştım. Okumaya çalıştım çalışmasına ya, ne doğru dürüst bir şey anladım ne de okuduğumdan bir haz aldım. O günkü Almancam *Doğu Batı Divanı*'nın derin dünyasına nüfuz etmeme yetmiyordu. Gelgelelim *Divan*'da mevzubahis edilen konular ve Nizamî, Ebussuud, Nişancı Mustafa Çelebi (Nişanî), Niyazi Mısrî, Seydi Ali (Kâtib-i Rûmî), Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Nasreddin Hoca, Sultan Selim gibi bir takım isimler bende sabırdan eser bırakmamıştı. Galiba ikinci sömestrde Goethe'nin *Doğu Batı Divanı* hakkında bir seminere katılma imkânı buldum. *Divan*'daki şifreleri çözdükçe Goethe'ye olan merakım ve hayranlığım artıyordu. Burada adını zikretmekten iftihar ettiğim şair ve filozof dostum (o zamanlar o da ileriki sınıflarda bir öğrenci idi) Erwin Maria Schlimgen, bir şair hissiyatı ve samimiyetiyle benim bu konudaki çabalarımı destekledi, anlamakta zorluk çektiğim şiirleri açıkladı, yorumladı ve *Divan* hakkında yaptığım ilk araştırma-

nın yazılmasında yardımcı oldu. Dahası var, bu aziz ve asil dost, yirmi yıl sonra ben Türkiye'ye döndüğümde de güzel bir sürpriz olarak Katharina Mommsen'ın yeni çıkan *Goethe und der Islam* (Goethe ve İslâm) adlı eserini gönderme inceliğini göstermiştir. Onu burada minnet ve şükranla yâd ediyorum.

Doğu Batı Divanı hakkındaki asıl araştırmamı ön lisanstan hemen sonra hocam Prof. Dr. Beda Alleman'ın yanında yaptım. Prof. Dr. Alleman ile iki sömestr boyunca *Divan*'daki çeşitli şiirlerin tahlilini yaptık ve çeşitli mistik unsurlar üzerinde durduk. Şiir yorumunda otorite olarak kabul edilen Alleman, ısrarla "Selige Sehnsucht" (Mutlu Özlem) başlıklı şiirin son kıtasındaki "Stirb und werde" (Öl ve ol) fikrinin harikulade bir fikir olmakla birlikte şiirin âhengini bozduğunu savunurdu. Bugün hayatta olmayan hocamı bu vesileyle burada şükranla anıyorum.

Aslında bu çalışma, Prof. Dr. Beda Alleman'da yaptığım *Mevlânâ Celâleddin Rûmî in Goethes West östlichen Divan* (Goethe'nin Doğu Batı Divanı'nda Mevlânâ Celâleddin Rûmî) başlıklı araştırmanın bir tercümesinden ibarettir. Tabiî söz konusu çalışmayı Türkçeye tercüme ederken yirmi seneyi aşkın bir zamandan beri *Doğu Batı Divanı* hakkındaki araştırmalarımdan elde ettiğim birikimi de kitaba yansıttığımı söylemeliyim. Bu arada şunu da ilâve etmeliyim ki *Doğu Batı Divanı*'nın mufassal şerhli bir tercümesini de ikmal etmiş durumdayım.

Goethe'nin *Doğu Batı Divanı*'nda Mevlânâ'ya yer vermesi fevkalâde önemlidir; ancak Mevlânâ'ya mesafeli durması ve hattâ kendi şiirinin de zaman zaman bariz şekilde mistik bir boyut kazanmasına rağmen mistisizme karşı menfî kanaat belirtmesi büyük bir talihsizliktir. Mevlânâ'nın Avrupa'da yeteri kadar tanınmamasında, şöhretinin Avrupa'ya beklenilenden geç ulaşmasında Goethe'nin bu menfî ve flû tavrının büyük payı olduğu muhakkaktır. Aslında Mevlânâ'nın eserleri o zamanlar bir Avrupa diline tercüme edilmiş olsaydı Goethe, hayalinin sınırlarını keşfedebilecek ve bu çağların en büyük sûfîsine, Hafız'a gösterdiğinden daha çok ilgi gösterecek ve belki de hayran ola-

caktı. Kanaatimizce bu iki büyük ruhun birbirine en çok benzeyen tarafları, inşa edici değil temâşâ edici, parçayı ve ayrıntıyı değil, bütünü ihâta eden bakışa sahip olmalarıydı.

Her ne kadar Goethe, şiiriyle farklı bir hedefe yönelse de belirli bir irtifadan sonra tamamen Mevlânâ'nın mistik yörüngesine yerleşmekte ve onunla aynı ufku paylaşmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde özellikle bu husus üzerinde durulmuştur. Goethe'nin *Doğu Batı Divanı*'nda mistik muhtevalı pek çok şiiri vardır. Mevlânâ'nın fikir ve hayal dünyasıyla benzerliğini göstermek üzere, kitabın ikinci bölümünde bu şiirlerden sadece birisi üzerinde durduk; "Vuslat" başlıklı şiiri muhteva bakımından Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin dibacesindeki 18 beyitle karşılaştırdık. Neticede her iki şairin de aslında aynı mistik dünyayı paylaştıklarını ve aynı mistik dili konuştuklarını ortaya koymaya çalıştık.

Bu iki dehâ birbirinden çok farklı çağlarda yaşamış olsalar dahi, katılığa, şiddete, bağnazlığa ve yeni fikirlere karşı tahammülsüzlüğe gösterdikleri kesin ve kararlı tavırla birbirlerine benzedikleri gibi, farklı din ve kültürlere, farklı mezhep ve meşrepten insanlara gösterdikleri tolerans dolayısıyla da aynı ruh asaletini temsil ederler. Bu bağlamda şu hadise çok manidardır: 1800'lü yılların başında Başkırt Türklerinden Müslüman bir grup Weimar'ı ziyaret ettiğinde namaz kılmaları için kendilerine uygun bir mekân sunulmuştur. İbadet esnasında Goethe orada hazır bulunma ve onları seyretme imkânı bulmuştur. Daha sonraları Goethe, bu Müslüman grubun Weimar'ı ziyaret etmesini ve namaz esnasında kendisinin de hazır bulunmasını "Allah'ın bir lutfu" olarak değerlendirmiştir. Bugün Goethe'nin ölümünün üzerinden tam 174 yıl geçmiştir; ancak Avrupa, ne yazık ki, Goethe'nin tâ o zamanlar gösterdiği müsamaha ve anlayışın hâlen çok gerisindedir. Hattâ Goethe'nin farklı din, mezhep ve kültürlere gösterdiği alâka ve toleransı anlamak bir tarafa, onun tasavvur ettiği Avrupa ruhuna tamamen ters tavırlar sergilemektedir.

Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nı ikmal ettikten sonra son şiirini halkına ithaf eder; şair bu şiirin ilk mısralarında şöyle seslenir halkına:

Nun, so legt euch, liebe Lieder,
An den Busen meinem Volke!

Şimdi, ey sevgili şarkılar, böylece
Bırakın kendinizi sinesine halkımın!

Görünen o ki büyük şairin bu şiirleri halkının sinesinde beklenilen yankıyı bulmamıştır. Bulmamıştır çünkü bir kısım bağnaz entelektüeller, ne yazık ki bu şiirleri Goethe'nin "sübjektif ve romantik ideleri" olarak değerlendirmiş ve önemsememişlerdir.

"*Mevlânâ ve Goethe*" başlıklı bu çalışmamızın, önyargılara ve bağnazlığa değil, fikre ve sanata itibar eden samimi şair, düşünür ve sanatkârların yanında, bu iki zirve insanın düşünce dünyasını merak eden herkese faydalı olacağını ümit ederiz. Kanaatimiz odur ki biri Doğu'nun diğeri Batı'nın fikrî ve zihnî inkişafını ortaya koyan bu iki dehâ insanlığın ortak değeridir ve insanlık bu iki değere de bugün her zamankinden daha çok muhtaçtır. Aslında büyük ruhlar ölmezler; onlar ebediyete göçtükten sonra dahi "kitap"ları -ki her iki dâhi de, İkbal'in tabiriyle, Peygamber değillerdi, ama "kitap"ları vardı- hâlen cihanın her köşesinde ruhları dalgalandırmaktadır.

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde buyuruyor ki *"Sadece susayan suyu aramaz, su da susayanı arar."* Mevlânâ, susayan gönülleri aramaktadır. Susayan gönüller de yana yana onu aramaktadır ki UNESCO bu yılı, 2007 yılını, "Mevlânâ Yılı" olarak ilan etmiştir.

Bugün insanlık bu mübarek suyun Anadolu toprağında olduğunu ve bu toprakların pek bereketli olduğunu keşfetmiştir. Keşfetmiştir etmesine amma acımasız savaşların ateşinde kavrulan ve dahi, bugün dünya siyasetine yön veren basiretsiz ve nâdân siyasilerin elinde meçhul istikametlere savrulan insanlığın,

ufku karartılmaktadır. Asırlar önce Mevlânâ, *"Silahlarla cahillik bir araya gelince dünyayı zulümle ezen zorbalar ortaya çıkar"* demiş, meğer ne kadar haklı söylemiş.

İnsanlık, dünyanın neresinde olursa olsun, *"Gelin tanış olalım"* diyen Bizim Yunus'un sesini; *"Ne olursan ol gel!"* diyen Mevlânâ'nın hoşgörüsünü duymaktadır. Temiz vicdanlar, dünyanın her yerinde Mevlânâ'ya yönelmişlerdir. Onun sevgi, muhabbet, tolerans ve hümanizmi, her şeye rağmen renkli bir gökkuşağı halinde insanlık ufkunda yükselmektedir. Ne mutlu ki seven gönüller, susuz gönüller, yanan gönüller Mevlânâ'nın ufka doğru ilerleyen ebedî sevgi katarını yakalamakta acele ediyorlar.

Nihayet burada son bir hususu daha belirtmeden geçemeyeceğim. Şöyle ki, bu çalışmayı iki güzide insanın yardımları ile ikmal ettim. Bunlardan birisi aziz ağabeyim Mustafa Özkan, diğeri eşim İlknur Hanımdır; ikisine de minnettarım, medyûn-ı şükranım.

Sultantepe, 12.08.2006
Senail Özkan

I. Bölüm

Goethe'nin Doğu Batı Divanı'nda Mevlânâ Celâleddin Rûmî

a. İntibâlar

İçine işlemesini istersen hakkın,
Hisset neye hak dediğini Allah'ın:
Ancak saf bir aşkla yanıp tutuşan,
Bilinir Rabbü'l-âlemîn tarafından.[1]
Goethe (*West-östlicher Divan*)

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin şiiri, bugüne kadar tüm İslâm dünyasında etkili olmuştur. Doğrusu onun şiiri, Müslümanları hürriyet ve şuur mihrakından koparıp bir sürü, bir kuru kalabalık olarak gütmek isteyen tahammülsüz, katı ve bağnaz insanlara ve onların ideolojilerine karşı çekilmiş bir bilinç kılıcıdır. Ruhtan, muhtevadan, iç aydınlıktan ve incelikten ziyade şekle, görüntüye, sathîliğe ve basitliğe itibar eden sıradan insanlar yahut bir takım saplantılardan ve ruh körlüğünden kendini kurtaramamış entelektüeller, Mevlânâ'nın şiirini anlamakta zorlanacaklardır. Öte yandan eskiden beri bir kısım ilâhiyatçı, "İslâm'da şiir yoktur, caiz değildir" gibi gerekçelerle Mevlânâ'nın iç dünyasından kopup gelen ve köpük köpük dökülen bir şelaleyi andıran şiirlerinden uzak durmaya ve halkı kandırmaya çalışmışlardır. Bereket versin ki bunlar, Mevlânâ'nın

[1] Soll das Rechte zu dir ein,
Fühl in Gott was Rechts zu sein:
Wer von reiner Lieb entbrannt,
Wird vom lieben Gott erkannt.

dindarlığı ve din yorumu karşısında kayda değer bir varlık gösterememişlerdir.

Mevlânâ'nın şiiri bereketli bir hikmettir; insanın iç dünyasına kıvrılan mistik bir yoldur.[2] Bu itibarla onun mistik şiiri, sadece bir iç aydınlığı yaratmakla kalmaz, bilakis aynı zamanda "Kur'ân'ın yeni bir açılımını ve yorumunu" da mümkün kılar. Daha açık bir ifâdeyle onun şiiri yeni bir Kur'ân tefsiridir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, şiirlerinde gizli olanı, ifâde edilemeyeni, ruhun derûnî şarkısını terennüm etmiştir. Tek kelimeyle Mevlânâ gaybın pırıltılı dilidir.

Mevlânâ'nın dehâsı ve büyüklüğü şuradadır: O, şiiri, mûsıkîyi ve semâ'ı vecd ile sentezlemesini bilmiştir. Burada o, şiirle his dünyasını terennüm etmiş; mûsıkîyle ruhu kıvamına getirmiş; semâ' ile de ilâhî birliğe, mutlak vahdete yönlendirmiş ve uçurmuştur. Böylece makamı ve mevkisi ne olursa olsun herkese, kendi varoluş ağırlığından kurtulup, mutlak Birliğe, vahdete yaklaşma ve hattâ bu vahdet denizinde bir katre ve nihayet bir inci olma imkânı verilir. Semâ' vecdin tezahürüdür; can'a safadır. Semâ'da ruh arınır; varlık büsbütün şeffaflaşır.

Müslüman edebiyatını çok iyi bilen Annemarie Schimmel'ın kanaatine göre, Mevlânâ'nın etkisinin olmadığı bir Türk ve Fars şiiri neredeyse düşünmek bile imkânsızdır.[3] Mevlânâ'nın yaşadığı çağdan itibaren İslâm

---

[2] Burada kullandığımız "mistik" kavramı aslında "tasavvuf" teriminin karşılığını vermemektedir. Seyyid Hüseyin Nasır, bu durumu bir konferansında etraflıca izah etmiştir. O itibarla esasen "mistik" yerine "tasavvuf" demeliydik. Ne var ki batı dillerinde "tasavvuf", "mistik" kelimesiyle karşılanmıştır. Biz de bazen "mistik" bazen "tasavvuf" kelimelerini kullandık. Buna rağmen ifade edelim ki "mistik" kavramıyla biz daha çok "tasavvuf"u kastediyoruz. İşin bu şekilde tecelli etmesi mistisizm ile tasavvufun bir şekilde gizli dayanışmasına yorumlanabilir mi acaba?

[3] Schimmel (1980), s. 8.